

КООПЕРАЦІЯ – ОДИН ІЗ ПЕРСПЕКТИВНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

В. К. Збарський, д. е. н., професор
НУБІП України

Розкрито значення кооперації у розвитку особистих селянських господарств. Висвітлено тенденції коопераційних процесів, їх впливу на формування перспективних напрямів розвитку особистих селянських господарств сільських поселень. Обґрунтовано роль кооперації у підвищенні результативності сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах.

Постановка проблеми. В результаті реформування аграрної сфери економіки відбулися значні зміни в соціально-економічних умовах функціонування та розвитку особистих селянських господарств, що певною мірою пояснюється формуванням у селян нових економічних інтересів. На жаль, проблемам особистих економічних інтересів селян, їх прояву та механізму дії в умовах ринкової економіки приділяється неналежна увага. Нині назріла необхідність проведення нового етапу наукових досліджень ролі особистих господарств в продовольчому забезпеченні країни, формуванні рівня добробуту значної кількості сільського населення з врахуванням принципів змін у відносинах власності та форм господарювання на селі. Діяльність особистих селянських господарств виступає нині як напрям реалізації економічних інтересів селян. Більш глибокого вивчення, на наш погляд, вимагають проблеми підвищення

ефективності та товарності особистих селянських господарств, їх кооперативних зв'язків з іншими суб'єктами ринкової економіки.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз літературних джерел, власні дослідження, дали змогу дійти висновку, щорізноманітні економічні інтереси утворюють складну систему з існуючою динамікою суперечностей. Така система є нерозривною єдністю рівноправних, тісно взаємопов'язаних економічних інтересів, що знаходяться в постійному безперервному розвитку, які взаємообумовлюють існування один одного, але при цьому мають і зворотну відносно один до одного спрямованість. В умовах глобалізації економіки дедалі більшого значення набуває розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та доступ особистих селянських і фермерських господарств до ринків аграрної продукції. Кооперація як особлива форма соціально-економічної діяльності властива всім економічним системам. Водночас специфіка аграрного сектора економіки зумовлює необхідність цієї форми діяльності, яка визначає не лише тип підприємства, а й спосіб виживання сільськогосподарських товаровиробників у конкурентному ринковому середовищі.

Основний виклад матеріалу.Сьогодні в економічних колах все більше уваги приділяється особистим селянським господарствам (ОСГ), що зумовлено їх великою кількістю (близько 4,3 млн господарств) і вагомою часткою у виробництві сільськогосподарської продукції (табл. 1).

Таблиця 1

Частка продукції особистих селянських господарств у загальному обсязі виробництва всіма категоріями господарств України, %

Продукція	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2012 р.
Валова продукція, в т.ч.:	29,6	45,9	61,6	59,5	49,1
рослинництва	18,9	36,5	50,7	51,4	45,0
тваринництва	40,8	58,9	79,0	73,8	57,9
Виробництво, у середньому					
зерна	2,8	8,1	18,4	24,3	25,3
картоплі	28,6	95,8	98,6	98,8	96,8
овочів	26,9	72,7	83,1	89,3	88,9
плодів і ягід	46,4	83,6	81,8	88,2	83,9
м'яса (забійна вага) – всього	28,9	51,7	73,7	63,2	45,1
молока	24,0	45,3	71,0	81,2	77,7
яєць	37,8	55,6	66,2	50,5	37,3
вовни	11,2	30,1	61,4	78,3	85,2

Джерело: [2].

Дані табл.1 свідчать, що незважаючи на певне зниження частки господарств населення у загальному обсязі виробництва протягом останніх років, такі види продовольства, як картопля, овочі, плоди і ягоди, молоко і вовна «лежать на плечах» особистих селянських господарств. У зв'язку з цим виникають дискусії про подальші перспективи ОСГ, їх ролі і місця у сільському господарстві країни, державної стратегії з регулювання, стимулювання і реформування. Регіональна стратегія розвитку ОСГ повинна бути узгодженою із загальною стратегією розвитку сільського господарства, стратегією розвитку територій, які, у свою чергу, повинні відповідати стратегії розвитку всього регіону.

Яким ми будемо у майбутньому бачити село, сільське господарство, яке місце буде йому відведено у багатогалузевій економіці? До якої структури сільського господарства ми прагнемо? Яке рішення будемо приймати щодо розвитку сільської території? Відповіді на ці і на безліч подібного роду запитань повинні прямо впливати на розробку стратегії розвитку ОСГ. У більшості сучасних досліджень ОСГ не розкриваються ці аспекти, що робить одержані в них висновки важко прийнятними на практиці.

Думається, що при прийнятті стратегічного рішення з розвитку ОСГ слід відштовхуватися від аналізу об'єктивних недоліків і переваг цієї форми господарювання.

Основні недоліки ОСГ: низька продуктивність факторів виробництва; недостатня забезпеченість матеріально-технічними ресурсами; низька окупність затрат; невисока інформованість (з питань законодавства, державних програм, технологій, передового досвіду тощо). Всі перелічені мінуси ОСГ зумовлені головним чином обмеженістю індивідуального, дрібномасштабного використання ресурсів.

Власне сам термін за його минулим форматом «підсобне господарство» – свідчить про другорядність, допоміжний характер ОСГ. Історично назване господарство і виникло як доповнення по відношенню до більш крупних форм господарювання (колгоспів і радгоспів). Часто, на думку багатьох керівників колгоспів, ОСГ заважали колективній праці, що знижувало її продуктивність.

Незважаючи на об'єктні недоліки, ОСГ має й цілу низку переваг. По-перше, у ОСГ міститься могутній потенціал розширення сільськогосподарських товарів внутрішнього виробництва (продовольча безпека, доступні і якісні продукти харчування). По-друге, ОСГ – основа зникаючого сільського населення, по суті, головне джерело його виживання. Не сприяти розвитку ОСГ сьогодні – означатиме кинути напризволяще велику кількість мешканців села.

По-третє, ОСГ має велике соціальне значення в якості додаткового джерела благ (продукти харчування, оздоровлення, відпочинок і туризм, виховання дітей, культурне відтворення тощо) для малозабезпечених верств населення, яких у ліберально керованій Україні – більшість (табл. 2). По-четверте, функціонуючі ОСГ мають величезний потенціал як складова одиниця для розвитку великих форм господарювання на основі кооперування або інтегрування.

Видимі переваги ОСГ над недоліками не повинні вводити в оману відносно перспективності ОСГ як самостійної господарської одиниці.

Більшість суспільних вигод від ОСГ за умов справедливого розподілу доходу можуть з лихвою бути забезпеченими в межах крупних господарських форм, здатних використовувати всі переваги економії від масштабів.

Проте при вирішенні питання про майбутнє ОСГ не можна керуватися лише критеріями економічної ефективності. Залишити напризволяще трудівників ОСГ і зайнятися підтримкою виключно «великих гравців» – означатиме повторити помилку 1990-х рр., коли більшість рішень приймалися без врахування перехідного періоду з його труднощами, жертвами, диспропорціями тощо.

Таблиця 2

**Динаміка показників соціального розвитку
сільських поселень України**

Показник	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2012 р.
Сільське населення, тис. осіб	15950	14779	14632	14228
Частка сільського населення, %	33,1	32,0	31,8	31,5
Зайняте населення у сільському господарстві, тис. осіб	4123,1	3998,3	3152,2	3410,3
Наймані працівники, тис. осіб	-	1245,5	764,7	711,0
Кількість народжених, тис. осіб	147,1	141,8	173,0	173,7
Кількість померлих, тис. осіб	301,0	310,4	274,4	253,6
Природний приріст, тис. осіб	-153,9	-168,6	-101,4	-79,9
Середньомісячна номінальна зарплата найманих працівників, грн.	114	437	1220	2023
Середня тривалість життя – обидві статі, років	68	68	69	71

Джерело: [3].

ОСГ, безсумнівно, не може бути базисом, основою для сільського господарства, але водночас нині є його невід’ємною частиною. Тому необхідно забезпечити умови для залучення ОСГ до більш крупних

організаційно-економічних комплексів. Перспективним, думається, буде розширення за рахунок ОСГ допоки ще слабого кооперативного сектора сільського господарства.

Більш ніж віковий світовий досвід свідчить про те, що розвиток малих форм господарювання в сільському господарстві, до яких відносяться і ОСГ, пов'язаний з розвитком обслуговуючих їх кооперативів. Так було і в дореволюційній Україні, так є й сьогодні у західних країнах. У Франції і США, наприклад, майже 80% фермерів охоплено кооперацією. У Швеції кредитування фермерів практично повністю здійснюється за рахунок кредитної кооперації.

Кооперативні формування сприяють розрізним малим господарствам об'єднати свої ресурси (трудові, матеріальні, фінансові, технічні, земельні, транспортні, збутові тощо) для більш ефективного використання. Нині дрібні форми господарювання практично на всіх стадіях ведення господарської діяльності стикаються з монополістами і олігополістами (банки, лізингові компанії, постачальники енергоресурсів і техніки, посередники, торговельні мережі і транспортні компанії тощо). Вести рентабельне господарство в такій ситуації можливо лише при об'єднанні зусиль, розширенні, укрупненні, диверсифікації тощо. Здійснити це дає змогу виробнича і споживча (постачальницька, збутова, кредитна, переробна тощо) кооперація.

Кооперативна організаційно-правова форма є більш прийнятливою серед інших крупних господарських форм, так як вона позбавлена багатьох негативних особливостей, їм властивих. Наприклад, альтернативний варіант поєднання дрібних форм і надвеликих корпоративних, який реалізується нині в Україні, менш продуктивний з ряду причин: збільшення диспаритету цін, ріст частки найманої праці, погіршення соціально-економічного стану сільських територій, концентрація земельних ресурсів у крупних компаній, які не завжди дотримуються вимог сівозмін тощо.

Кооперативна форма господарювання уже давно по всьому світу зарекомендувала себе як ефективний інструмент вирішення соціально-економічних задач. У багатьох країнах із так званою ринковою економікою фермерські кооперативи відіграють суттєву, а іноді й головну роль у взаємодії сільського господарства з іншими секторами економіки і у розвитку АПК в цілому.

У Північній Європі, Нідерландах, Ірландії і Японії практично всі первинні сільськогосподарські виробники охоплені кооперативним рухом. Дещо менша участь фермерів у сільськогосподарській кооперації спостерігається у континентальній Європі (80%) і США, Канаді, Австралії (від 60 до 80%).

В країнах Європейського союзу сільськогосподарські кооперативи виробляють до 60% продовольчих товарів, в США на частку кооперативів приходить 30% від усієї реалізованої товарної сільськогосподарської продукції. Кооперативи Японії здійснюють збут близько 90% всієї сільськогосподарської продукції і постачають фермерам до 80% необхідних засобів виробництва. Скандинавські кооперативи поставляють до 85% всієї продукції сільського господарства, а кооперативні підприємства виробляють до 50% продукції харчової промисловості.

Надзвичайно важлива і практично невирішена проблема – підтримка кооперативного руху на селі. Державна підтримка ОСГ повинна бути пов'язаною з державною підтримкою всього сільського господарства і відповідати стратегії розвитку сільського господарства. В нинішніх умовах існує безліч приватних стратегій, програм, концепцій з розвитку сільського господарства. Всі вони індивідуальні, мало пов'язані між собою. Відсутня комплексна, загальна.

Ефективність сучасної державної підтримки сільського господарства і ОСГ зокрема досить низька. Серед іншого це пояснюється насамперед приватним, не комплексним підходом до сільського господарства. Реальна економіка – це система галузей, які впливають одна на одну. Регулювання і підтримка однієї галузі відбивається і на інших галузях (через дохідність, відносні ціни, попит тощо). Тому неможливо управляти галуззю при неузгодженні макроекономічної і галузевої політик.

Основний результат підтримки ОСГ для всього сільського господарства швидше стратегічний, ніж прямий, оскільки буде формуватися сприятливе середовище для життя на землі, ведення сільського господарства, праці в селі тощо. По мірі залучення у господарські процеси ОСГ почнуть розширюватися, створювати артіль, союзи, кооперативи, будуть об'єднуватися з іншими підприємствами.

З точки зору державного управління набагато ефективніше підтримувати і розвивати не безліч розрізаних ОСГ, а їх організовані кооперативи. Держава зацікавлена у стійкому функціонуванні багаторівневої системи сільськогосподарської споживчої кооперації. За допомогою такої структури можна реалізувати сільськогосподарські державні програми і вирішувати стратегічні задачі, зокрема продовольчої безпеки, фінансування сільськогосподарського виробника, державних закупівель, освіти, інформаційного забезпечення тощо.

Висновки. Таким чином, державна підтримка громадян, які ведуть ОСГ, може здійснюватися за такими напрямками:

- формування інфраструктури обслуговування (під'їзні шляхи, засоби зв'язку, водо- і енергопостачання тощо), забезпечення

діяльності ОСГ, сприяння в організації збутових, переробних, обслуговуючих тощо сільськогосподарських споживчих кооперативів;

- стимулювання розвитку ОСГ шляхом створення організаційно-правових, екологічних, науково-технологічних розробок і технологій;

- проведення заходів по підвищенню якості продуктивних і племінних сільськогосподарських тварин, організації штучного осіменіння сільськогосподарських тварин;

- щорічне безкоштовне проведення ветеринарного огляду худоби, організація його ветеринарного обслуговування, боротьба із заразними хворобами тварин.

На ОСГ розповсюджуються заходи державної підтримки, передбачені законодавством України для сільськогосподарських товаровиробників, які здійснюються за рахунок державного та місцевих бюджетів. Органи державної влади і органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень розробляють і здійснюють заходи з розвитку ОСГ і соціально-економічного розвитку сільських поселень, в межах існуючих програм визначають форму, розмір і порядок підтримки ОСГ і обслуговуючих їх сільськогосподарських кооперативів та інших організацій.

Більшість ОСГ не мають необхідних фінансових засобів на ведення виробництва, хоч витрати зростають. Непомірно зросли затрати на ремонт будівель, закупку фуражу, мінеральних добрив, нафтопродуктів і молодняку худоби. Тому їм необхідно надавати пільгові кредити для їх розвитку, щоб збільшити обсяги виробництва продукції для збереження життєвого рівня населення сільських поселень, вирішення ряду соціальних задач.

Список використаних джерел

1. Закон України. Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 20.11.2012 року № 5495-IV.
2. Сільське господарство України: Статистичний збірник за 2011 рік. – К.: Держстат України, 2012. – С.44-45; 87; 126.
3. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К.: Держстат України, 2012. – 547с.
4. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2013-2020 рр. (проект). – К.: Союз с.-г. обслуговуючих кооперативів України, 2012.
5. Томич І. Ф. Терниста дорога Українського фермера. До 20-річчя фермерського руху / І. Ф. Томич. – К.: АФЗУ, 2010. – 288с.